

Др Драгана Радојичић

Етнографски институт САНУ, Београд
Dragana.Radoicic@sanu.ac.yu

Кречане/клагине – занат који је изумро*

У раду се, на основу расположивих архивских вести, говори о заборављеној производњи креча за потребе некадашњих грађевинара, чија су камена здања и данас у добром стању. Креча, који се производио у кречанама вековима познатом методом, данас готово да нема. Понеки остаци кречана које датирају из XVIII века и старе архивалије млетачких нотара, који су у судским књигама помно бележили све што се односило на поједине кречане, локалитете на којима су се налазиле, њихове власнике, набавке, као и на спорна питања у којима су потражња и наплата биле најзаступљеније, једино су сведочанство о овој делатности.

Млетачка власт је строго водила рачуна о производњи креча, његовој испоруци, судским споровима који су се водили око креча и кречана, као и о исплаћивању новца за испоручени креч, а ми смо овим радом подсетили на делатност које више нема.

Кључне речи: кречана/клагина, креч, производња, продаја, наплата

Да је којим случајем у XVIII веку било реклама, реклама за производњу креча/клака** у бројним кречанама/клагинама на целом простору Боке Которске би можда гласила „Клагине са препоруком“. Асоцијација на рекламу: *Зорка, боје са препоруком*, једну у мноштву рекламних понуда за материјал којим се може обојити или, како се у жаргону још увек може чути,

* Текст је резултат пројекта бр. 1868: *Савремена сеоска и градска култура – путеви и трансформација*, који финансира МНЗЖС РС.

** Креч (тур.), продукт добијен сагоревањем кречњака који том приликом губи угљен-диоксид. Кречњак је општи назив за важну групу седиментних стена, врло распрострањених и углавном сачињених од калцијум-карбоната. *Нова енциклопедија*, Вук Караџић, Larousse, Београд 1977, 947

окречити кућа/стан, навела ме ка архивалијама старим три века, у којима се налазе подаци о кречанама/клагинама.^{***}

Креч, материјал вековима употребљаван као везивни у грађевинарству и при кречењу, односно бојењу и дезинфекцији спољашњих и унутрашњих зидова стамбених и других објеката, производио се у кречанама у руралним условима, а његова производња је, као и свака друга, имала своје специфичности и законитости у односу на географску средину и период.

Грађевинарство је, као привредна грана, отпорно на све турбуленције друштва, било да су изазване економским успоном, потребом за технолошким напретком, ратовима, елементарним непогодама, катастрофама: увек се нешто подизало градило, рушило, обнављало, а у том послу је креч био незаобилазан материјал.

Креча, који се производио у кречанама вековима познатом методом, данас готово да нема. Урушени остаци кречана које датирају из XVIII века и старе архивалије млетачких нотара, који су унутар нотарских канцеларија – смештених у бредима опасаним градским језгрима Котора и Херцег Новог – у судске књиге помно бележили све што се односило на поједине кречане, локалитете на којима су се налазиле, њихове власнике, набавке, као и на спорна питања у којима су потражња и наплата биле најзаступљеније, једино су сведочанство о овој делатности.

Након завршетка последњег турско-млетачког рата полако је нестајала атмосфера барута, мировних процеса, територијалних разграничења, што се преламало кроз друштвени и привредни живот Боке Которске, нарочито херцегновског краја.¹

Током првих деценија XVIII века у херцегновском крају уследили су мирнији животни токови, развијала се трговина, посебно поморска, поправљали су се порушени градски бредови, утврђења, јавне зграде и стамбени објекти, а градили су се и нови. Дакле, неимари су имали пуне руке посла. О њима, њиховом животу и раду црпимо податке из архивског фонда *Политичко – управног млетачког* архива, архива Херцег Новог. Због природе докумената недостају нам многи подаци о грађевинској делатности и њеним носиоцима, који су неопходни за истраживање структуре заната: уговори о преузимању одређених послова, примања у службу шегрта и помоћних радника, обавезе према њима, кординација између појединих занатских

^{***} Архивска грађа из XVIII века, коју сам сакупљала у архивама Котора, Херцег Новог, Дубровника и Венеције, из које се могу издвојити теме занимљиве за етнолошку и антрополошку науку, наводи на обраду појединих сегмената и упућује на континуирано бављење овом врстом извора ради израде свеобухватних тема. Данашње генерације етнолога и антрополога не баве се старијом архивском грађом, те је овај рад једна врста дуга према мојим учитељима у овом послу и према њиховом времену.

¹ Томо К. Поповић, *Херцег Нови*, Херцег Нови 1924; Глигор Станојевић, *Катастар Херцег Новог и Рисна*, Споменик САНУ СХХV, Београд 1983, Драгана Радојичић, *Крајина новска у судару светова*, Београд 1994.

делатности, цена рада итд. Обавештења се углавном односе на неке појединости из свакодневног живота и деловања мајстора – зидара и столара. Могуће је, донекле, сазнати нешто више о њиховој јавној делатности, понајвише о пословима вештачења. Подаци се односе и на њихово порекло, имовно стање, друштвени статус, као и на породичне односе, дуговања и судске спорове који су се углавном односили на потраживања наручиоца посла и на наплату од стране извршиоца. Ако је судити по бројности докумената која се односе на ове занатлије, може се сматрати да је њихова делатност била једна од најинтезивнијих занатских делатности у овом периоду. Садржај докумената упућује и на констатацију да су ови мајстори били веома професионални, стручни и коректни извршиоци својих послова, јер су судски спорови везани за њихово делање веома ретки.²

Сигурно да дела ових неимара не би одолела зубу времена да уз свој мајсторски рад нису користили квалитетан материјал и алат. Без производње и употребе креча нису се могли замислити било какви грађевински радови.

Простор Боке Которске обилује кречњачким стенама, а производња креча је у приобаљу и загорским селима била веома распрострањена током XVIII века. Готово да нема руралне средине у којој није било кречана. Полуострво Луштица било је најпознатије по својим кречанама/клагачинама.³

Шта ми данас можемо да напишемо о давно несталим луштитким и другим *клагачинама и клагачинарима*? Као гашени креч угасила се и ова делатност од које је, судећи по расположивим документима, поред млетачких власти, имало користи и локално становништво. Са обе стране брдовитог уласка у бококоторски залив (Луштица и Кобила) сачували су се топоними *клагачине* који, поред неколико остатака/рушевина кречана, уз ахивске записе, сведоче о овој делатности током XVIII века. Сеоско становништво у оскудици обрадиве земље није имало велики избор послова за зараду. Могуће је претпоставити да је свако село имало кречану за своје потребе, али се у документима највише наводе луштитчке кречане. Није нам познато да ли је то због тога што су на том локалитету оне биле најбројније, или зато што је креч произведен у њима био најквалитетнији за градњу. Било како било, за овај тежак физички посао сигурно се удруживало троје или више људи.⁴

За прављење кречана најпре је било потребно изабрати погодно место за копање рупе – јаме. Неопходно је било да у непосредном окружењу има довољно камена и дрвета. Кречане су биле лоциране у близини пута или обале погодне за пристајање барки. Припремни радови, који су трајали око две недеље, односили су се на сакупљање дрвета и камења око будуће кречане. У

² Д. Радојичић, *Преглед занатства у херцеговском крају током XVIII вијека*, Зборник Етнографског музеја у Београду, Београд 2001, 189-198.

³ Ibid, 196.

⁴ Ibid, 196, Архив Херцег Новог, *Фонд Политичко-управни млетачки архив (1687-1797)*, у даљем тексту: АХ ПУМА, ф. 157, 88.

овим радовима обично су учествовали не само они који су се удружили ради производње креча, него и њихови укућани, родбина и сељани.⁵

За кречану се бирала нека мала вртача, увала у чију би се средину које би се забио колац око којег се описивао круг којим се означавала величина рупе/кречане. Ширина ове јаме обично је износила два и по до три метра, а дубина је била једнака полупречнику круга. *Рупа/казан* је облаган унаоколо сувомеђом до *плоче*, са које су грађена врата за убацивање дрвета. Мајстор је слагао отесани камен без икаквог везивања, у облику свода, а средина свода је била затварана једним каменом у облику пирамиде. *Волат* и рупа морали су бити исте величине; нарочито је био цењен онај мајстор за кога је важило да му се ниједан свод није срушио. Посао искусног мајстора овде се завршавао. На супротној страни од врата за убацивање дрвета, испод *волта*, налазио се отвор других, мањих врата која су служила за избацивање жара и пепела када се кречана запали. Са спољне стране рупе побадали су се дугачки кочевци око којих се плео плот. Упоредо са овим послом, стављала се иза плота прво земља, па ситно камење, такозвана *кошуљица*, и на крају *товар* – крупно камење. *Товар* клачине је имао облик заобљене купе и био је висок онолико колики је био пречник рупе. На крају овога градитељског посла следило је покривање *товара* слојем земље, *кошуљицом* дебљине око 30 *цм*, а на врху се посипао ситни кречњак у облику свода. На средину је стављан камен осредње величине, који се називао *голуб/кокот*, а по коме се распознавало када је камен печен. Око кречане је копан канал којим је у случају кише вода отицала даље од рупе.⁶

Дружина једне кречане могла је имати три члана и мајстора или пет до шест људи, од којих је један био мајстор. Они су након градње кречане имали мукотрпан задатак да даноноћно ложе дрва за кречану. „За клачину од 3 лакта потребно је од 300-350 момачких бремена дрва, а за ону од 9 лаката од 1000-1200. Дрва треба да су отприлике подједнако сува, јер ако би се послје сирових наложила сува камен би се окалио и не би изгорио како ваља. Клачина од 3 лакта гори 6 чела, три дана и ноћи, а од 9 осамнаест чела, читавих девет дана непрестано.“ По завршетку ложења рупа се пунила дебелим сувим дрветом, а врата су се зидала камењем. „Кречана од 3 лакта охлади се за десет дана, а од 9 лаката за три-четири недеље.“⁷

Након извесног времена, када би се кречана охладила, приступало се расечању плота на неколико места како би се креч могао срушити у рупу. Креч се вадио из рупе и транспортовао или остављао да презими. Сматрало се да је креч бољи уколико дуже стоји загашен. У грађевинарству се користио

⁵ Д. Петровић, *Клачнице (кречане) у Бјелопавлићима*, Гласник Етнографског института САНУ, 1-2, Београд 1952, 469.

⁶ Ibid, 470-471.

⁷ Љ. Каписода, *Прављење кречане и производња креча у околини Цетиња*, Гласник етнографског музеја на Цетињу, Цетиње 1962, 171.

након четири недеље. „Један лакат живог креча даје вагон мртвог. Живи креч се мјери на килограме, а загашени на багаше разним посудама.“⁸

Доћи до креча није било нимало лако, а судећи по документима на основу наредби виших млетачких власти, власници кречана били су обавезни да им по налогу и потреби испоручују знатне количине креча.

Из провидурове канцеларије у Херцег Новом издат је налог августа 1719. године главару села Луштице – да Луштитчани помогну око печења и гашења креча и да се лично постара „да остатак креча“ преда властима. У септембру исте године, на исту адресу, стигао је налог за испоруку две барке креча.⁹

Вероватно су надлежне власти имале веће потребе за негашеним кречом ради грађевинских радова, а и потешкоће да натерају Луштитчане да доставе креч. Један од налога за испоруку две барке креча био је из новембра месеца, када су капетану Луштице наложили да уступи и једну клагачину за потребе јавних радова којих је те 1719. године било много. Потражња креча је, по свему судећи била већа од производње. Затим следе налози из 1720. године: тражена је испорука пет барки креча, а креч који је требало упутити за потребе у Котор био је из кречане Рада Лукова. И наредних година следили су бројни налози, да би се њихов број смањио од средине XVIII века. Ипак, на основу расположиве грађе је остало нејасно да ли је набавка креча за јавне и друге грађевинске радове највише ишла са Луштице због тога што је ту била и највећа производња, или је ту пак прављен најквалитетнији креч.¹⁰

Испоручиване су различите количине неугашеног креча, а у документима се као мерна јединица наводе кофе, килограми и барке. Тако су Нико Томашевић и Перо Стијепов, власници клагачине из Луштице, по налогу издатом у Котору, августа 1734. године на Пристан испоручили 2000 кг неугашеног креча.¹¹

Физичка лица су при набавци креча за градњу и обнову/оправку објеката/кућа морала тражити дозволу од млетачких власти, односно од провидура. Пауло Витури је из Будве у Херцег Нови 20. јула 1690. године упутио писмо у коме тражи креч за оправку једне цркве чији је зид склон паду. Петар Фонтана је потраживао креч 1728. г. за оправку једног објекта, а провидур је одлучио да инжењер Комицини претходно изврши увид, па да се потом одреди неопходна количина креча која може да му се одобри.

⁸ Ibid, 171.

⁹ АХ ПУМА, ф.70, 160, 167, 191.

¹⁰ АХ ПУМА, ф. 70, 59, 72, 151, 196.

¹¹ АХ ПУМА, ф. 93, 154.

По свему судећи, до креча није било лако доћи, а у првим деценијама XVIII века потражња је била већа од производње, па су власти контролисале рад кречана и делатност у вези са њима.¹²

Око креча и зарад њега вођени су и судски спорови. Неуспео посао три дружинара: Јова Мирковића из Топле и Ива Радовића из Луштице – млетачких поданика те Јова Катића из Жвиња – турског поданика (данас делови општине Херцег Нови), који су на Кобили правили кречану, завршио је на суду 18. јуна 1789. године. Тужен је Лазар Јанковић, који је спалио припремљена дрва за њихову кречану на Кобили из освете што није примљен у дружину. Тужени је морао надокнадити штету.¹³

Мајстор-зидар А. Cassina и Ђ. Пецарић посудили су једном приликом 367 кофа гашеног креча браћи Василију и Војину Кнежевићу – становницима Топле. Њима је креч био потребан за градњу неког објекта, али га они нису вратили, па је читава ствар завршила на суду.¹⁴

Дружини кречара из Луштице: браћи Петру и Мијату, као и Вуку и Раду, под претњом казне од 50 дуката наређено је да „дигну руке“ са клачине Андрије Миње из Луштице, који је тврдио да је клачина власништво његово и његове браће.¹⁵

Производња креча, веома траженог у овом периоду, била је уносан посао. Показали смо да су се бројна документа односила на потраживање наручиоца и да је власт сваку наруџбину контролисала, а тек затим одобравала. Наплата од стране извршиоца оверавала се писмено. На крају сваког таквог документа/потврде стајао је крст, будући да су власници кречане били неписмени. Из Херцег Новог је био издат налог капетану села Кртоли за подношење рачуна за издати креч, како би му се за исти могла исплатити новчана надокнада. Петар Вуков Ивошевић је 1731. године, стављајући крст потврдио да је од провидура примио 120 лира за испоручени креч.¹⁶

„на 8. октобра 1732. у Новоме

Примио сам Раде Јовов главар од клачине у Жањицу у Госп. Кап. Антониа Лонга за салдо од свега клака што сам дао за принципа у вриеме од кариге провидура ешћ(о)рдинариа Пиетра Анђела Мана и ово се разумие салдато потпуно о свега нашега што смо имали имат су либара 170:-

Ја Јово Жарковић учино ову на преженцу капетана од Луштице бивши од обоице молен“.¹⁷

¹² АХ ПУМА, ф.7/к, 544; ф. 100, 1.

¹³ Д. Радојичић, *Преглед занатстава...*196.

¹⁴ АХ ПУМА, ф. 202, 15.

¹⁵ АХ ПУМА, ф. 307, 151.

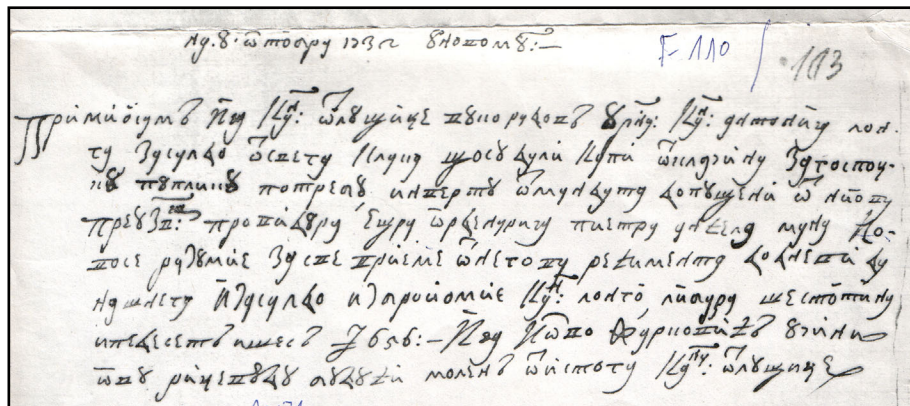
¹⁶ АХ ПУМА, ф. 70, 94; ф. 105, 31.

¹⁷ АХ ПУМА, ф. 110, 105.

Јово Жарковић је сачинио више пута потврде и за Јова, Петра и Сава Стијепова. Они су за потребе градње лазарета у Мељинама испоручили, по налогу капетана Антониа Лонга, креча у вредности 375 либара, што им је и исплаћено 23. јуна 1732. године.¹⁸

Захваљујући документу из 1762. године, могуће је на једном примеру -клагачине која је била власништво браће Лепетић из села Мокрина видети како су се прецизно водили рачуни трошкова за клагачину.

Млетачка држава била је озбиљна и организована држава која је на својим тек освојеним поседима, у XVIII веку (херцеговски крај), у свим сферама живота, успостављала правила по којима се морало владати. Види се то и на примеру производње креча, неопходног грађевинског материјала у времену када је много порушеног требало поправити и новог изградити. Чињеница да се производњом креча бавило искључиво сеоско становништво (једна породица или пријатељи удружени у дружину) не умањује значај и организованост ове делатности. Млетачке власти су строго водиле рачуна о производњи креча, његовој испоруци, судским споровима који су се водили око креча и кречана, као и око исплаћивања новца за испоручени креч. Података друге врсте о власницима кречана нема; могуће је претпоставити да нису били власници поседа и имовине вредне неког помена. Можемо само да претпоставимо са каквим су се све недаћама сусретали произвођачи креча из XVIII века, а веровало се да је за овај веома тежак и мукотрпан посао најбољи кречњак са површине, онај којег је сунце пекло.



Факсимил архивске грађе

¹⁸ АХ ПУМА, ф. 110, 51, 103.